

BEULEN VAN BREENDONK
SCHULD EN BOETE

VERHALEN UIT WO II

BEULEN

VAN **SCHULD EN BOETE**

**DAVIDSFONDS
UITGEVERIJ**

BREEN

DONK

Mark Van den Wijngaert

Patrick Nefors • Dimitri Roden

Tine Jorissen • Olivier Van der Wilt

INHOUD

Woord vooraf 7

1. Duitse repressie in België tijdens de Tweede Wereldoorlog 9

België kiest voor neutraliteit 9

België bezet 10

De Duitse repressie 12

 De Duitse politiediensten 12

 Het kamp van Breendonk 13

2. De beulen en hun handlangers 17

De Duitse SS'ers 17

 De eerste kampcommandant: Philipp Schmitt
 (september 1940 tot november 1943) 18

 De tweede kampcommandant: Karl Schönwetter (1943-1944) 29

 De plaatsvervangers of adjuncten van de commandant: Lamotke, Kantschuster,
 Steckmann en Kämper 35

 SS-Untersturmführer Arthur Prauss, de SS-officier belast met het toezicht op de
 gevangenen 48

 De politieman: Ernst Lais 51

 De kantoormedewerkers: SS-Untersturmführer Franz Wilms,
 SS-Hauptscharführer Walter Müller en SS-Oberscharführer Herbert Ehlert 53

 Voedsel en kledij: Zimmermann, Normann, Franz, Jürgens en Schneider 56

De Vlaamse SS'ers 59

 De Belgische SS'ers van Breendonk: een overzicht 59

 De pionier 62

 De eerste lichting (september 1941) 63

 Wyss en De Bodt 70

 Het Derde Rijk is aan de verliezende hand 71

 De nieuwe lichting (1943-1944) 72

 Op de vlucht 77

Het burgerpersoneel 78

Collaborerende kameroversten 81

 Zwarte Willy 82

 Walter Obler: liever wolf dan schaap 83

 Sally Lewin: 'Deutschland über alles' 86

 Het geval-Schmandt 88

 De Joodse kameroversten: 'Germans before being Jews' (Paul Lévy) 89

 Valère De Vos: van Spanjestrjder tot beul 91

 René Hermans: 'Onwaardig de wapens te dragen' 95

 Een slager uit Henegouwen 97

De merkwaardige carrière van 'Spada'	98
De Belgische kameroversten: een terugblik	99
Een kopie?	100
De <i>Wehrmacht</i> -soldaten	102
3. De beulen voor de rechter	105
De repressie na de bevrijding	105
Het proces tegen 'Wyss en consorten'	106
Het vooronderzoek	106
Voor de krijgsraad	111
Op de beklagdenbank	114
De burgerlijke partijen en hun eisen	120
De getuigen	124
De verdediging	128
Het vonnis in de zaak tegen Wyss en consorten	134
De rechtszaak en de media	141
In beroep tegen het uitgesproken vonnis.....	144
De laatste strohalm: het genadeverzoek	147
De voorbereiding van de terechtstellingen	149
Gerechtigheid is geschied	151
Voor het vuurpeloton	151
Reacties op de terechtstellingen	156
Achter de tralies	159
De nasleep van het proces	161
Duitse kampbewakers voor een Belgische krijgsraad	161
De affaire-De Bodt	165
4. Berechting van oorlogsmisdaden in Nederland	169
Nederland bezet	169
Kamp Amersfoort	172
Kamppersoneel	176
De naoorlogse berechting	179
5. Hoe wordt iemand beul?	187
Gebrekkige informatie over de Belgische beulen van Breendonk	188
De staatsterreur van de nazi's	190
Welk soort kwaad?	192
De achtergrond en de motivatie van de bewakers	193
Folteren op bevel	196
Breendonk, een wereld van geweld	198
Beulen, een verhaal zonder einde?	202
Bibliografie	203
Fotoverantwoording	217
Register	219

Woord vooraf

Geschiedenis dient om niet te vergeten, om het verleden levendig te houden en om onze plicht van herinnering te vervullen tegenover iedereen die het slachtoffer is geworden van geweld. Het fort van Breendonk getuigt van de gruwelijke schending van de mensenrechten die het naziregime er tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft gepleegd. Hoe heeft dit kunnen gebeuren? Wie hebben zich in dienst van dat onmenselijke regime geleend tot het mishandelen, folteren en doden van weerloze gevangenen? Wie zijn met andere woorden de beulen van Breendonk? Welk lot hebben ze na de oorlog ondergaan? Op die vragen wil dit boek een antwoord geven.

Op 5 maart 1946 gaat het proces van Mechelen van start. Drieëntwintig beklaagden moeten er voor de krijgsraad verantwoording afleggen over de misdrijven die ze in Breendonk hebben begaan. Twee maanden later velt die militaire rechtbank het vonnis: zestien beulen krijgen de doodstraf, vier levenslange hechtenis, één beklaagde krijgt een gevangenisstraf van twintig jaar en een andere een hechtenis van vijftien jaar, één verdachte wordt vrijgesproken. Een jaar later, op 12 april 1947, worden twaalf van de in Mechelen terdoodveroordeelden gefusilleerd.

Patrick Nefors geeft een overzicht van het kamppersoneel dat vier jaar lang verantwoordelijk was voor de gevangenen van het doorgangskamp van Breendonk. Duitse en Vlaamse SS'ers, burgerpersoneel en zelfs gevangenen die als kameroversten fungeerden, maakten van Breendonk een hel. Dimitri Roden schetst het proces van Mechelen, waar voornamelijk Belgische beulen terechtstonden voor de gruweldaden die ze hadden bedreven. De meeste Duitse bewakers, de eigenlijke hoofdschuldigen, ontliepen hun straf. Tine Jorissen maakt een vergelijking met de berechting van oorlogsmisdadigers in Nederland en focust daarbij op het kamp van Amersfoort. Olivier Van der Wilt behandelt de prangende vraag hoe mensen ertoe komen anderen systematisch te mishandelen, te folteren en zelfs te doden. Mark Van den Wijngaert verzorgt het inleidende hoofdstuk over de Duitse repressie tijdens de Tweede Wereldoorlog en is verantwoordelijk voor het geheel van het boek.

1. Duitse repressie in België tijdens de Tweede Wereldoorlog

België kiest voor neutraliteit

In de loop van de jaren dertig neemt de spanning in Europa hand over hand toe. Hitler, die in 1933 aan de macht is gekomen in Duitsland, zint op revanche tegen Frankrijk. Dat land is volgens hem in eerste instantie verantwoordelijk voor de voor Duitsland nadelige bepalingen van het Verdrag van Versailles. De Führer stoort zich niet aan internationale verdragen, hij herbewapent Duitsland en remilitariseert het Rijnland, dat de grens vormt met Frankrijk.

De Belgische regering vreest via het Frans-Belgische militaire akkoord bij een nieuw Europees conflict te worden betrokken. Zij is er bovendien van overtuigd dat de verzwakte Volkenbond – de voorloper van de Organisatie van de Verenigde Naties – geen enkele garantie biedt voor het behoud van de vrede. Daarom beëindigt zij in maart 1936 het akkoord met Frankrijk. Voortaan zal België uitsluitend zijn eigen grenzen en zijn eigen grondgebied verdedigen. Om de onschendbaarheid van het grondgebied te garanderen, kiest de regering tegelijkertijd voor een versterking van het Belgische defensiesysteem. Met de bedoeling zich los te maken van de invloed van de grote mogendheden, zoekt de Belgische diplomatie tevens toenadering tot andere kleine, neutrale landen. Op 23 augustus 1939 – uitgerekend de dag dat nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie het niet-aanvalsact sluiten dat mee de vernietiging van Polen inhoudt – doet België samen met Finland, Denemarken, Noorwegen, Zweden, Nederland en Luxemburg nog een vergeefse vredesoproep om de Europese protagonisten tot onderhandelen aan te zetten.

Op 1 september 1939 valt Duitsland Polen binnen. Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk verklaren Hitler op staande voet de oorlog. Het Belgische leger mobiliseert. Ons land neemt officieel de neutraliteit aan, wat impliceert dat het bij een eventuele schending van het grondgebied geen beroep kan doen op de Britten of de Fransen. Tussen september 1939 en mei 1940 kent België

veeleer een schemervrede dan een schemeroorlog. In januari 1940 seinen de Belgische ambassadeurs vanuit Berlijn en Rome onheilspellende berichten door over een nakende Duitse inval. Die aanvalsplannen worden bevestigd door militaire kaarten die Belgische troepen bemachtigen in een neergestort Duits verkenningsvliegtuig. België verandert nog steeds niet van koers en blijft zijn politiek van strikte neutraliteit voeren. Een aanbod van de Britten en de Fransen om troepen naar ons land te sturen, wordt afgewezen. Nog op 8 mei 1940 blijven koning en regering vertrouwen op de neutraliteit om België uit het krijgsgewoel te houden. Twee dagen later wordt ons land overrompeld door Duitse troepen.

België bezet

Op 10 mei valt nazi-Duitsland het neutrale België binnen. Ons land slaagt er niet in de stormloop te stuiten. Na achttien dagen capituleert het Belgische leger. Op 1 juni legt het hoofdkwartier van de Duitse landmacht het bevel over België en Noord-Frankrijk in handen van de generaal van de infanterie, Alexander von Falkenhausen. Als *Militärbefehlshaber* is hij in eerste instantie verantwoordelijk voor het handhaven van de orde. Enkel als er *Ruhe und Ordnung* heerst, kan het economische en menselijke potentieel van België immers op grote schaal in de Duitse oorlogsvoering worden ingeschakeld.

Om erger te voorkomen, namelijk een machtsovername door regelrechte collaborateurs, nemen de Belgische secretarissen-generaal hun bestuursverantwoordelijkheid op. Vóór ze het grondgebied verliet, heeft de Belgische regering de hoogste ambtenaren van de ministeriële departementen daartoe de opdracht gegeven. Spoedig ondervinden de secretarissen-generaal dat hun bewegingsruimte bijzonder klein is en dat ze bij het voeren van hun politiek van het minste kwaad steeds grotere toegevingen aan de bezetter moeten doen. Toch nemen ze ondanks vele dreigementen geen collectief ontslag. Ze zijn er immers van overtuigd dat ze de schade voor de bevolking enigszins kunnen beperken door onder andere Duitse maatregelen te vertragen of te doen aanpassen. Door hun toedoen blijft het Belgische bestuursapparaat gedurende de hele bezetting aan de slag, en dat vergemakkelijkt de taak van het Duitse militaire bestuur.

Ook de beslissing van een aantal Belgische bankiers en bedrijfsleiders om in juli 1940 de industriële activiteit te hervatten, speelt de bezetter in de kaart. Dat is uiteraard niet de eigenlijke bedoeling van de financiers, zij willen in eerste instantie een industriële tegenwaarde hebben voor het voedsel dat België noodgedwongen via Duitsland moet invoeren, aangezien de overzeese aanvoer van voedingsproducten is afgesneden. Industriëlen en bankiers beseffen maar al te goed dat het overgrote deel van de Belgische industriële productie Duitsland ten goede zal komen, maar ze zien geen andere uitweg om hongersnood te voorkomen. Door in eigen land te produceren, hopen ze bovendien de deportatie van Belgische arbeiders naar Duitsland en de ontmanteling van de Belgische industrie te voorkomen.

De accommodatiepolitiek van de secretarissen-generaal en van de bankiers sluit wonderwel aan bij de mentaliteit van de overgrote meerderheid van de bevolking. De meeste mensen zijn bereid zich aan te passen. Ze willen de bezetting zonder kleerscheuren doorkomen. Politiek is hen vreemd, overleven is voor hen de boodschap. Aanvankelijk overheerst overigens de gedachte dat het met die bezetting nog wel zal meevallen, want de Duitsers gedragen zich in 1940 niet zo brutaal als in 1914. Het onmenselijke gelaat van het naziregime ontdekt men pas later. Slechts een kleine kring van bewust democratische burgers en intellectuelen is alert voor de sluipende nazifisering. Zij vormen in 1940 de basis voor het verzet.

Met de aanval op ons land schendt nazi-Duitsland immers niet alleen de Belgische neutraliteit, het Duitse bestuursapparaat dat in Brussel wordt geïnstalleerd, schendt ook voortdurend de fundamentele rechten van de Belgen. Zodra ons land is ingepalmd, eindigt immers de democratische rechtsorde. Het parlement kan niet meer vergaderen en de traditionele politieke partijen worden verboden. Alleen formaties die tot collaboratie met de bezetter bereid zijn, hebben nog bestaansrecht. De grondwettelijke rechten en vrijheden worden opgedoekt. Zo is vrijheid van meningsuiting voortaan uit den boze. De pers wordt gecensureerd, er worden lijsten van verboden boeken opgesteld en schoolboeken worden gezuiverd van alles wat Duits-onvriendelijk is. Wie zich niet bij de nazi-orde, de Duitse overwinning en de bezetting neerlegt, begaat een politiek misdrijf en stelt zich bloot aan vervolging op basis van het nazistrafrecht.

Onverdraagzaamheid wordt de regel. Duitse politiediensten, bijgestaan door collaborateurs, bestrijden elke vorm van dissidentie. Geweld, foltering, terreur, verklikking... Alle middelen zijn goed om het verzet te breken. Wie via clandestiene bladen een afwijkende mening verspreidt, wie geallieerde piloten helpt, wie inlichtingen verzamelt of zich actief verzet, komt voor een Duitse krijgsraad die de strengste straffen uitspreekt. Terwijl in de democratische rechtsorde het gelijkheidsbeginsel primeert, gaat de nazi-ideologie uit van de organische ongelijkheid, die zowel voor individuen als voor volkeren geldt. De vervolging en vernietiging van miljoenen Joden is daarvan onder andere de afschuwelijke consequentie. In België wordt de vervolging van de Joden van in 1940 voorbereid. In de tweede helft van 1942 begint in ons land de deportatie van Joden naar vernietigingskampen. Ook in verband met de Jodenvervolging duldt de bezetter geen tegenspraak. Belgen die Joden helpen, worden op dezelfde manier behandeld als de Joden zelf. Bovenal geldt het recht van de sterkste, van de overwinnaar die de bevolking van het bezette land genadeloos inschakelt in de Duitse oorlogvoering. In het najaar van 1942 beginnen in die zin de deportaties van Belgische arbeiders naar Duitsland, een maatregel die brede lagen van de bevolking treft en velen naar het verzet doet overhellen.

Naarmate de bezetter steeds duidelijker zijn ware gelaat toont, met de vervolging van de Joden en de deportatie van Belgische arbeiders naar Duitsland, wordt dat verzet steeds groter. Parallel daarmee neemt de Duitse repressie steeds scherpere vormen aan.

De Duitse repressie

De Duitse politiediensten

Voor de ordehandhaving beschikt Falkenhausen over twee militaire politie-eenheden, de *Feldgendarmarie* en de *Geheime Feldpolizei*. De *Feldgendarmarie* fungeert in eerste instantie als militaire politie ten aanzien van de Duitse soldaten. Ze bestrijdt echter ook de zwarte markt en maakt tevens jacht op Belgische arbeiders die weigeren gevolg te geven aan het bevel van de bezetter om in Duitsland te gaan werken. Als de Duitse legerleiding in de loop van 1941 besluit een groot aantal *Feldgendarmen* aan het Oostfront in te zetten, wordt een *Hilfsgendarmerie* opgericht die in belangrijke mate een

beroep doet op collaborateurs. De *Geheime Feldpolizei* spoort burgers op die aanslagen plegen tegen het Duitse leger en pakt iedereen aan die als een gevaar voor de staatsorde wordt beschouwd. De dienst werkt met de gegevens die door de *Abwehr*, de militaire inlichtingendienst, worden verzameld.

Al in juni 1940 stelt Falkenhausen vast dat de militaire politie-eenheden niet volstaan om de orde in België en Noord-Frankrijk te handhaven. Als hij versterking vraagt aan Berlijn ziet de SS de kans schoon om haar eigen politiediensten in bezet België te introduceren. Dat begint in juli 1940 met de oprichting van een *Sipo-SD Dienststelle* in Brussel. Theoretisch is die afdeling ondergeschikt aan het militaire bestuur, maar in de praktijk krijgt ze rechtstreeks haar richtlijnen van het *Reichssicherheitshauptamt*, het Duitse ministerie van Politie, dat onder leiding staat van Himmler. Dat ministerie omvat onder andere de *Sicherheitspolizei* (Sipo) waarvan de beruchte *Geheime Staatspolizei* (Gestapo) deel uitmaakt, en de *Sicherheitsdienst* (SD), die aanvankelijk voor de SS werkte. De *Sipo-SD Dienststelle* in Brussel breidt snel uit tot een driehonderdtal manschappen en voert een toenemend aantal repressieve acties uit die vrijwel geheel aan de controle van Falkenhausen ontsnappen. Van bij de aanvang krijgen de militaire politiediensten in het bezette België dus concurrentie van de staatspolitie. Hoe meer het verzet tegen de bezetter zich ontplooit, des te meer en des te agressiever de SS zich mengt in de ordehandhaving. Dat *hineinregieren* culmineert in de benoeming van Richard Jungclaus, de vertegenwoordiger van Himmler in België, tot *Höhere SS- und Polizeiführer*. Dat gebeurt pas in juli 1944, als het militaire bestuur in Brussel plaats moet ruimen voor een burgerlijk bestuur, de *Zivilverwaltung*, dat gevormd wordt door functionarissen van de nazipartij.

Het kamp van Breendonk

De Sipo-SD wil over een eigen gevangenis beschikken en krijgt daarvoor door het Duitse militaire bestuur enkele locaties aangeboden. De keuze valt op het leegstaande fort van Breendonk. Dat wordt een *Auffanglager*, een opvangkamp voor de slachtoffers van de Sipo-SD. Breendonk groeit uit tot een doorgangskamp van waaruit de gevangenen naar concentratiekampen in Duitsland, Oostenrijk of Polen worden gedeporteerd. Eind augustus 1940 nemen de Duitsers het fort in bezit. *Sturmbannführer* Philip Schmitt is de eerste kampcommandant. Hij laat het dagelijkse toezicht op de gevangenen

over aan *Untersturmführer* Arthur Prauss, die er als geen ander meedogenloos en met een sadistisch genoegen voor zorgt dat in het kamp van Breendonk de hel wordt ontketend.

Volgens de SS-normen is Breendonk geen concentratiekamp, maar de onmenselijke levensomstandigheden zijn vergelijkbaar met wat de SS in andere kampen aanricht. Voor wie in het kille en klamme fort wordt opgesloten, begint het proces van ontmenselijking vanaf de eerste dag. De gevangenen worden geregistreerd, geschoren en krijgen een oud legeruniform van het Belgische leger waarop hun nummer wordt aangebracht. Hun naam horen ze niet meer. De bewakers gebruiken alleen de nummers om de gevangenen in het Duits bevelen toe te schreeuwen. De gevangenen moeten zware dwangarbeid verrichten. Met spaden en kruiwagens moeten ze de tonnen aarde afgraven die het fort bedekken. Het is nutteloos en afbeulend werk, bedoeld om hen fysiek en mentaal te breken. De gevangenen hebben constant honger. Per dag krijgen ze 225 gram brood, een paar koppen ersatzkoffie en een bord dunne, magere soep. De honger, de dwangarbeid en de mishandelingen eisen een zware tol. Bijna honderd gevangenen bezwijken eraan, vooral in de maanden juni-september 1941, oktober 1942-maart 1943 en augustus 1944. De doodsoorzaak is veelal een combinatie van bovengenoemde factoren, maar soms gaat het om pure moord en doodslag. Zo worden in de eerste maanden van 1943 een twaalfstal vooral Joodse gevangenen op beestachtige wijze afgemaakt aan de grachtkant.

Er heerst een sfeer van geweld in Breendonk, een voortdurende intimidatie van de gevangenen. Enerzijds verbaal geweld door de scheldtirades die ze constant te verduren krijgen van de bewakers. Het is nooit stil in de gangen van het fort. Het geroep van de SS'ers, het nodeloos slaan met deuren en 's avonds de kreten van pijn als de ondervragingen in de folterkamer beginnen. De gevangenen zijn anderzijds de hele dag ook onderhevig aan fysiek geweld. Om het minste echte of vermeende vergrijp worden ze geslagen en geschopt. Maar die mishandelingen kunnen vaak zonder aanwijsbare reden omslaan in moord en doodslag. De tuchtstraffen zijn buitensporig zwaar; het karige rantsoen wordt hun ontzegd of ze moeten een hele dag werken met een ransel stenen op de rug. Dat laatste is levensbedreigend voor de uitgemergelde gevangenen; alleen al in de winter van 1942 overleven vier van hen die martelgang niet. De gedetineerden zijn permanent uitgehongerd. Dat is voor de bewakers een aanleiding om het stelen van voedsel enorm

streng te bestraffen: twintig zweepslagen voor het stelen van aardappelschillen uit het varkenshok en tien zweepslagen voor het stelen van afval van wortelen of koolrapen.

In de tweede helft van 1942 wordt in Breendonk een folterkamer, de zogenaamde bunker, ingericht. De verscherpte verhoren die er worden afgenomen, hebben tot doel verzetsmensen onder druk te zetten om hun kameraden te verklikken of andere inlichtingen aan de nazi's prijs te geven. In de regel worden de gevangenen er met de handen op de rug gebonden, een meter boven de grond opgetrokken en met de bullepees bewerkt. De beulen laten de gefolterden vervolgens vallen op houten wiggen, om hen onmiddellijk daarna weer op te trekken. Duimschroeven, hoofdklemmen, roodgloeiende ijzeren staven, elektrische stroomstoten, alle middelen zijn goed voor de beulen. Wie men fysiek niet kleinkrijgt, wordt psychologisch onder druk gezet door ermee te dreigen familieleden of kameraden aan een foltering te onderwerpen.

De gevangenispopulatie bestaat in het eerste bezettingsjaar voor de helft uit Joden, slachtoffers van het racistische nazibeleid. Bij de inval in de Sovjet-Unie in juni 1941 lanceert de Sipo-SD op bevel van Berlijn de operatie *Sonnenwende* – een toepasselijke naam voor het feit dat Hitler het pact met Stalin heeft verbroken –, waarbij ze zoveel mogelijk communisten probeert op te pakken. Velen van hen belanden in Breendonk. Als de bezetter in de zomer van 1942 de Mechelse Dossinkazerne in dienst neemt om Joden massaal op transport te zetten naar vernietigingskampen, verdwijnen de meesten van hen uit Breendonk. Het wordt steeds meer een kamp waar verzetsmensen terechtkomen. De SS past de structuur van het fort aan die nieuwe bestemming aan. Er komen een folterkamer om verzetslui aan de praat te krijgen en isoleercellen om gevangenen die ondervraagd worden te beletten hun verdediging op elkaar af te stemmen. In november 1942 wordt er een executie-terrein aangelegd, waar in minder dan twee jaar tijd 164 gijzelaars op bevel van Falkenhausen gefusilleerd worden als represaille voor aanslagen van het verzet. In mei 1943 wordt op het executie-terrein een galg opgetrokken waaraan verzetslui worden opgeknoopt die feiten hebben gepleegd waarop volgens nazirecht de doodstraf staat.

Het kamp van Breendonk wordt bewaakt door Wehrmachtsoldaten. In het kamp maken SS'ers – vanaf september 1941 ook Vlamingen in SS-uniform –

de dienst uit. Zij maken zich schuldig aan voortdurende mishandelingen en vernederingen van de gevangenen. De beruchtsten zijn Fernand Wyss en Richard De Bodt.

Vanuit Breendonk worden de meeste gevangenen gedeporteerd naar Duitse concentratiekampen. Op 22 september 1941 vertrekt voor de eerste keer een konvooi met Breendonkgevangenen naar het bij Hamburg gelegen concentratiekamp Neuengamme. Van de meer dan 3500 gevangen van Breendonk zal de helft de oorlog niet overleven. De meesten van hen vinden de dood ver van huis, in kampen als Neuengamme, Mauthausen en Buchenwald.